

ЯУНТИРАН

Проблеми латинізації в Туреччині

I

Рішучий і безповоротний перехід до нового алфавіту, що відбувається нині в Туреччині, справедливо дивує, а часто і захоплює як друзів, так і ворогів нової Турецької республіки. Вся світова преса озвалася на цей виключний в історії людства факт і справедливо відзначила величезні заслуги Кемаль - паші, що йде на чолі цього культурного перевороту. Паризький „Ілюстраціон“ показав читачам „президента - учителя школи“.

Однак, ми не повинні забувати про те велике напруження, яке тепер перебуває і буде перебувати протягом кількох найближчих років турецький нарід і його держава. Надто тяжко доведеться культурним шарам народу, інтелігенції, учительству, журналістам, літераторам, масі державних службовців, службовцям торгово - промислових установ.

Не треба забувати того, що вся ця маса в величезній більшості своїй перше зовсім не знала латинського алфавіту, а та частина її, що знала чужоземні мови, отже і латинський алфавіт, все ж писала завжди, користуючись для свого внутрішнього національного вжитку з усталеного з давніх часів арабсько - турецького письма, і мислила поняттями, що відбивалися в її свідомості в вигляді карлючкуватих арабсько - турецьких кліше. Не кажучи вже про те, що рука турецького інтелігента, який звик десятки років писати з правого боку на лівий, нетвердо тримає перо і виводить майже дитячі кривулi, коли треба без раніш набутої звички вести перо з лівого боку на правий, не треба забувати того, що свідомість його не так швидко сприймає слова й поняття, відображені латинськими літерами після того, як вони вкоренилися в його свідомості в формі арабсько - турецького письма.

Отже перед турецькою інтелігенцією, що заповняє ряди учительства, преси, літератури, державного й торгово - промислового апарату країни, стоїть завдання не тільки самій перевчитися і навчити народні маси нового письма, не тільки остаточно вигнати протягом 20 - ти місяців (згідно з законом — до 1 - го червня 1930 року) з державного апарату і всіляких інших установ діловодство на основах скасованого письма, не тільки переустаткувати друкарні і пресу на цілком інших підвалинах, але й перебороти свою свідомість, переозброїти свою психіку, що, на мій погляд — найтяжче завдання.

Недавно я читав в „Хакіміет - міліє“ (турецький офіціоз) статтю одного журналіста, яка перемишує значення сказаного тут про психологічні труднощі. Все ж нам здається, що захват перед колосальним переворотом не повинен затушковувати величезного психічного напруження культурних

шарів турецького народу підчас здійснення і вщеплення в життя і свідомість народніх мас нового письма, не вважаючи на чудову гармонію нових літер з турецькою мовою.

II

Виділивши психічну проблему, зупинімось докладніше на тих труднощах, які супроводять латинізацію в освітній справі, пресі, зупинімось нарешті на пекучім для турецької інтелігенції питанні про те, як бути з літературною спадщиною минулого, як прийдущі покоління, не знаючи арабсько-турецького письма, будуть вивчати культурні пам'ятки перейдених історичних епох.

§ 9 закону про новий альфавет, прийнятого 1-го листопада у Меджілісі, постановляє, що навчання в школах мусить відбуватись, з моменту оголошення закону, по підручниках, надрукованих новими турецькими літерами. § 5 цього самого закону каже, що з 1-го січня 1929 року всі турецькі книжки мають бути друковані турецькими літерами (тобто латинськими). Одначе, обмислити в найближчий час школи потрібними їм підручниками і посібниками, надрукованими латинським шрифтом, в належній кількості фізично неможливо. Щоб це виконати, треба переустаткувати друкарні, треба мати кадри складачів, уже знайомих з новим альфаветом і хоч трохи звиклих до нового правопису.

Ще досі не видала „комісія мови“ турецького орфографічного словника (İmla - лугати) і словника турецької мови (Кюмус.) З підручників для початкової школи є в продажу покищо тільки „Ілюстрований республіканський альфавет“ (Ресамли Джумхуріет Альфабесі). Зрозуміло, поки комісія не видасть вищезгаданих основних словників, не може бути й мови про те, щоб друкування підручників новими літерами могло стати на тверду базу.

Друге серйозне завдання в освітній справі — це навчити масу вчителів початкових шкіл нового альфавету і правопису. За це взялися з великим завзяттям і ентузіазмом майже за два місяці до оголошення закону про реформу, і тому ця проблема тепер наполовину, мабуть, розв'язана, і в початкових школах навчання елементарної грамоти іде з початку цього навчального року на нових підвалинах.

В описаних умовах, навіть при найбільшій напруженні технічних і інтелектуальних ресурсів Туреччини, при найбільшій запалі і найдужчій волі як найхутче позбутися труднощів, народній освіті Туреччини протягом найближчих літ прийдеться пережити досить тяжкий переходовий період.

В § 4 закону про новий альфавет говориться: „Всякого роду видання преси, періодичні і постійні, офіційні і приватні вівіски, оголошення, оповістки, реклами, написи на кінематографічних стрічках, повинні з першого грудня 1928 року друкуватись турецькими літерами“.

Щоб виконати цей параграф закону, турецькі друкарні повинні протягом листопада переустаткуватись, купити латинський шрифт, підготувати складачів. Для того потрібні перш за все гроші і то багато грошей, а на гроші Туреччина не багата, брак капіталів становить одно з найболючіших питань турецької економіки. Треба ждати, що частина друкарень, а разом з ними й газет, ліквідується, бо газетна справа не є ще в Туреччині щось самостійне, таке, що оплачує себе, а є побічне діло в більших друкарських підприємствах, прищеплене до них, сказати б.

Становище преси утрудняється ще тим, що коли з першого грудня цього (1928) року вийдуть надруковані латинським шрифтом газети, то

тираж їх, і без того малий (для найбільш поширених не перевищує 5 — 10 тисяч примірників), попервах повинен зменшитися, бо навіть давно вже знайомі з латинським шрифтом інтелігенти читають не дуже швидко по-новому. Яке ж буде становище людей менш освічених, коли їм дістанеться до рук газета, цілком надрукована латинським шрифтом. Мабуть у декого це відіб'є на певний час охоту читати газети.

Тому нам здається, що для того, щоб створити більш менш нормальні умови для існування преси, діло не обійдеться без урядової субсидії для частини преси.

III

Тепер подивімося, як стоїть справа з культурною спадщиною.

Як будуть вивчати пам'ятки тисячолітньої культури, починаючи від селяджуцької епохи, прийдущі покоління, не знаючи арабського письма? Що буде з літературною спадщиною, з книгозбірнями з їх десятками тисяч рукописів і томів, написаних і надрукованих арабським шрифтом? Ці питання були найгірше пекучі ще підчас дискусії про латинізацію. Ця проблема й тепер хвилює турецьку інтелігенцію. Переважна думка така, що культурна спадщина минулого, стара література аж до початку епохи Танзимета і навіть до Намік - Кемаля (доба Абдул - Гаміда), може бути для прийдущих поколінь об'єктом спеціального вивчення, але ніяк не може становити собою для них елементу, конче потрібного для формування їх свідомості, літературних ідей та уподобань. Що було, те минуло й не вернеться знов. Революція повернула колесо історії Туреччини від ісламу до європейської цивілізації. Можна вивчати історію народу по його пам'ятниках, але старі гробовища, хоч які вони дорогі, не можуть бути провідною зіркою народів, що йде вперед.

Єсть серед турецької інтелігенції і більш крайня течія в цім питанні. Це найкраще ілюструвати на дискусії, що розгорнулася в турецькій пресі. Відомий турецький журналіст Джелал - Нурі виступив з промовою, в якій він нападав на корифеїв старої турецької літератури: Фузулі, Недіма, Бакі, Набі і інш. (Все це поети літературної доби перших віків Оттоманської імперії, відомої під назвою „Діван Сарай едебіаті“ тобто „палацової літератури“). Дісталось також і Намік - Кемалю, який писав на початку царювання Абдул - Гаміда і який є батько нинішньої літературної доби. На це розвінчування Джелалом - Нурі загально визнаних досі авторитетів старої турецької поезії озвався, виступивши на їх оборону в стамбульському „Мілієті“, славнозвісний турецький поет Абдул - Халик. В смирнських газетах на цю дискусію озвалися два журналісти: Зейніл - Бейсім і Енвер.

Зейніл - Бейсім в газеті „Хізмет“ частково приєднався до розвінчування літературного авторитету і напрямку старої турецької школи і закликав турецьку молодь забути її, бо вона, на його думку, заражена песимізмом і хворобами тої рабської епохи, в якій вона виникла. Зейніл - Бейсім висловив своє задоволення з приводу того, що з запровадженням нового альфавіту закрийються старі книгозбірні, і молодь позбудеться того духу тління й песимізму, що йде від них.

За корифеїв старої турецької літератури в „Анадолу“ від 29 жовтня обстав депутат Енвер, який писав, що можна критикувати котрийсь літературний напрям, котрийсь стиль, але не носіїв їхніх, неповинних того, що вони відбивали погляди й уподобання своєї доби. „Кого ви хочете знищити“, питає Енвер: „Фузулі, Бакі, Недіма, Набі? Навіщо це потрібно? Я розумію, що вони були і що вони ще раз бути не можуть. Ніхто не каже наслідувати

їх стиль та ідеали. В нашому минулому й сучасному відбулися великі зміни. Ми не одягнемось знов в старе турецьке убрання, знов не вернеться старовинний побут і його не будуть більше оспівувати. Але хіба від того зменшається цінність старих поетів? Енвер далі відзначає відсутність в теперішній Туреччині поетів такого таланту, як названі попереду, і каже, що нікому оспівати такі героїчні події, як Думлу - Пунар, або "Сакарія" „Хіба можна заперечувати," висновлює Енвер, „що наша епоха потребує поетів такого таланту, як Недім і Бакі“.

Отже ми бачимо, що латинізація руба поставила перед турецькою інтелігенцією питання про переоцінку своїх цінностей і що навіть лунають серед неї голоси, що все, що було перше в літературі — це тлін і порох, від якого віє песимізмом і від якого треба захищати молоде покоління, і що добре, що з запровадженням нового альфавету для нього закриються старі книгосховища. Хоч ця течія і не переважає серед турецької інтелігенції, проте вона дуже цікава для характеристики громадських настроїв.

Непогана ілюстрація до цих настроїв — відповідь вищезгаданого журналіста Джелал - Нурі арабам на їх оцінку турецької культурної революції, в його статті в смирнській газеті „Анадолу“ від 10 жовтня під назвою „Треба зблизити культури“.

Оцінку від арабів турецької революції Джелал - Нурі переказує так: „Оновлення Туреччини — не погана річ. Проте хіба не краще було б, якби це оновлення обмежилось тільки на матеріяльній сфері? Невже треба було для того, щоб европеїзуватися, зректись традицій тисячолітньої давности?“.

Джелал - Нурі відповідає арабам, що „на жаль турецьку культуру відокремлює від європейської кілька східок, і ми працюємо тепер для того щоб ці сходи спланувати і культури об'єднати“. Неможливо, пише він далі, асимілюючи європейську культуру, одну частину її прийняти, другу відхилити. Тому засвоїти матеріяльну культуру Європи, зберігши духовні традиції ісламу, це все одно, що „вбратися у фрак, залишаючись притім в чалмі і гостроносих пантофлях“. На закінчення Джелал Нурі пише, що арабам, які живуть під ярмом імперіялістів і перебувають на низькому культурному рівні, не дано міркувати про турецьку культурну революцію і її шляхи.

Ми добре бачимо тепер, як гостро турецька поступова інтелігенція розв'язує питання про старі і нові культурні шляхи Туреччини ¹⁾

¹⁾ Стаття Джунтирана написана наприкінці 1928 року. Багато проблем, що їх порушує автор, тепер практично розв'язано в Туреччині, як свідчить наступна стаття В. Стамбулова. *Ред.*

В. СТАМБУЛОВ

Успіхи й труднощі будування нової Туреччини

(ЛИСТ З АНГОРИ)

Недавно вийшли перші роковини альфаветної революції в Туреччині. Треба визнати справедливість турецькому урядові, він поставився до цієї великої і важливої реформи з усією належною серйозністю і виявив незламну твердість в її здійсненні.

Цілий цей рік влада пильно слідувала, щоб не з'явився жоден рядок, друкований старим шрифтом. Ніби на помах чарівної палички, гарна арабська в'язь, така мила серцеві турецьких схоластиків і чужоземців, аматорів східної екзотики, зникла з очей. Навіть найдрібніші крамарі, кустарі, домовласники мусіли замінити свої мальовничі вивіски на більш прозаїчні, але зате незрівняно легші до читання. Установи не приймають більше прохань, написаних арабським альфаветом, пошті заборонено розподіляти листи, що їх адреси написані по-старому. Ідучи вулицею, стоячи перед газетними кіосками, забуваєш, що ти на Сході.

Одночасно в національних школах сотні тисяч турецьких громадян обох статів ліквідують неписьменність і навчаються латинського альфавету. Людність з свого боку не виявила активного опору реформі, як прорікали ретрогради і панікери. Як видно, турецький нарід цілком усвідомив, яку вагу для його прийдущої долі мають нинішні реформи, що переводить уряд. Проте, було б наївно думати, що на шляху реформи нема ніяких труднощів, і що заміна альфавету — легка, уже закінчена справа.

Кілька тижнів тому турецька преса з великою образою і гнівом реагувала на уміщені в європейській пресі статті, які заявляли, що реформа зазнала нібито цілковите фіяско. В цих статтях говорилося, що з запровадженням нового альфавету катастрофічно зменшився тираж газет, а деякі з них мусіли і зовсім припинити своє існування; далі зазначалося, що не тільки людність, але навіть і урядовці не можуть звикнути до нового альфавету, що до установ надходять прохання з паралельним текстом, написаним по-старому, бо урядовці нібито не розбираються в заявах, що, замазавши старі вивіски, крамарі навіть по таких великих містах, як Стамбул, уперто й демонстративно не бажають писати по-новому.

Певна річ, в усім тім найбільше злобливої вигадки, породженої імперіалістичною зненавистю до народу, що став на шлях національного і культурного відродження і тому перестає бути об'єктом колоніальних зазіхань. Характерною ілюстрацією цієї психології може бути заява одного з найвизначніших європейських політичних діячів, що брав участь у недавньому конгресі миру в Атенах і побував разом з іншими делегатами і в Туреччині. В цій заяві „освічений пацифіст“ не посоромився сказати своїм гостинним господарям, що йому жалко не бачити в Туреччині фесок, пантофлів

і кафтанів, бо без них турки втратили свою екзотичну мальовничість, таку милу Європі.

Альфабетна революція, безумовно, не тільки себе виправдала, але й створила великої ваги потужні підвалини для дальшого поступу країни. Зірвана маска таємничого кабалістичного шрифту, що забирав кілька літ навчання, які можна було б присвятити кориснішій науці і закривав „храм письменности“ перед бідняками, що не мали засобів і часу на довгу і тяжку науку, та лякав чужоземців, — відкрила під собою легку, приступну мову що без великого труду дається сприймати.. Слово, написане старим альфабетом часто вимовляли неоднаково двоє вчених людей, латинський шрифт дозволяє школярам, що ледве навчилися читати, вимовляти однаково одно слово у всіх кінцях Анатолії.

Реформа має величезну вагу не тільки в Туреччині, але й далеко за її межами. Перше знання турецької мови і вивчення Туреччини було привілеєм кількох сотень осіб, що кінчили спеціальні східні факультети. Перед лінгвістичними труднощами відступало звичайне коло вчених і істориків. Трудно зважити, скільки біди наробило Туреччині таке становище, яке широко використовували імперіялістичні держави. Протягом віків слово „турок“ було символом некультурности, звірства, погрози варварством „культурній“ Європі. В наслідок того створився психологічний ґрунт для популяризації імперіялістичного гасла — вигнання Туреччини з Європи. Такі великі письменники гуманісти, як Віктор Гюґо, писали про Туреччину зловісні наклепи тільки через те, що зовсім не знали її, бо старий альфабет краще, ніж яканебудь китайська стіна, скривав справжнє життя країни.

Новий альфабет дасть сотнями тисяч чужоземців легко ознайомитися з справдешнім, дійсним життям країни і перейнятися симпатіями до буденної, трудової Туреччини, а не до фантастично-екзотичних образів поганого смаку, що їх утворила європейська бульварна макулатура, услід за Лоті і Фарером.

Реформа альфабету в Туреччині мала ще й інший дуже важливий відгук за межами країни. Численні турки Греції, Болгарії, Кіпру, Сирії стежать за реформою і з власної ініціативи збираються застосувати її у себе дома. Нема сумніву, що рано чи пізно, але турецька ініціатива стане важливим фактором аналогічної реформи в інших мусулманських країнах.

На похвалу авторів турецької реформи треба сказати ще, що альфабет складено дуже добре. Вони постаралися як мога наблизитися до основного латинського альфабету, запровадивши лише декілька нових літер, та й то способом додання до цих самих літер найпростіших значків. Турецький латинізований текст нагадує перший - ліпший європейський і дається читати без особливих труднощів.

Але вважаючи реформу за вчасну, насущну і цілком удатну, не треба закривати очей на її труднощі, а їх і справді дуже багато.

Старе покоління справді нелегко відвикає від арабського шрифту. Зайдіть в яку хочете установу в Ангорі, навіть там, де урядовці з свого обов'язку раз-у-раз мають до діла з чужоземцями і чудово знають чужі мови, і ви переконаєтесь, що, вислухавши вас, урядовець неодмінно зробить замітку у своїм блок-ноті старим альфабетом. Правда, це можна з'ясувати почасти тим, що старий шрифт, уживаний без крапок і значків, є свого роду півстенографія і дає змогу швидко і коротко записувати, але, звичайно, це не одинока причина вживання старих літер. Звичка грає тут велику роль. Аж нове покоління, що зовсім не буде знати старого письма, справді перестане його уживати.

Турецька преса сама визнає, що після запровадження нового альфавету тираж газет і часописів дуже впав. З'ясувати це не так трудно. При дуже малому поширенні грамотности в Туреччині (по деяких вілайетах статистика дає до 90% неписьменних) читачем газет, що мали завжди невеликий тираж, був ходжа, урядовець, крамар, який просидів десятки років над вивченням старих богословських і схоластичних книг. Він зріднився з віковим переконанням, що персько-арабська барвистість та вітєватість є найвища вартість як прози так і поезії. Переучуватись йому пізно, та він і надто зрісся психологічно з усім тим, що символізував старий альфавет.

Левантійська буржуазія великих портових міст і її молоде покоління задовольняється своїми газетами на грецькій, вірменській, французькій мовах. Для незаможних кляс: дрібних урядовців, робітників, письменних селян, газета, що коштує п'ять піястрів і мало що дає розумові і серцеві, — неприступна розкіш. Новий читач в Туреччині народжується і, без сумніву, його попит на літературу буде зростати. Але треба сказати, що крім „кризи читача“ існує ще й криза на читання, на яку треба звернути найпильнішу увагу. Треба одверто сказати, що коли газети скаржаться на зменшення кола читачів, то вина в цій кризі великою мірою лежить на них самих, бо той „духовний покор“, який вони дають своїм читачам, дуже мало придатний.

Недавно газета „Харрекет“ („Рух“) питалася: „чи є в Стамбулі преса“? і давала дуже песимістичну відповідь:

„Коли обмежитися на матеріальному значенні цього слова, — писав автор, — то, певна річ, можна відповісти, що преса існує, бо в Стамбулі виходять: „Міллієт“, „Вакиф“, „Акшам“, „Джху - Мурієт“, „Сон Саат“ і інші. Але коли ми розуміємо під поняттям „преса“ публікації, що показують політичне життя країни, політичну свідомість нації, ми не зможемо дати такої певної відповіді.

„Ми маємо в Стамбулі, пише далі автор, п'ять-шість щоденних газет, що виявляють суспільну думку. Та чи виявляють вони її як слід? Слово „газета“ визначає політичну програму і оборону цієї програми. Але з виїмком одної або щонайбільше двох газет, вся решта по суті повторює ці перші, бо вони не мають ні програми, ні політичних переконань, отже їм нічого боронити.

„От чому замість серйозних статей вони почали публікувати оповідання про злочини і найбанальніші поліційні факти. Їм зовсім не гидко містити на самій середині першої сторінки вульгарні й безглузді карикатури. Тимчасом як політичний орган повинен проходити в середину родинного огнища, вони не соромляться друкувати замість ілюстрації постаті голих чоловіків і жінок. Серйозна стаття або серйозна думка фігурують в цих газетах дуже рідко, як виїмок. Навпаки, величезні, але безглузді і не цікаві статті про кінематограф, спорт, романи і оповідання, насичені порнографією і здібні зробити найгірший вплив на молодь, — от що сповняє шпальти наших газет. На нашу думку, стамбульська преса дійшла до занепаду, і цієї програми не зможуть виповнити ні збільшене число сторінок, ні велике число ілюстрацій.

Не вважаючи на горде запевнення деяких турецьких газет, що турецька преса тепер технікою і змістом не гірша від багатьох органів європейської преси, доводиться признатися, що скарги „Харрекет“ далеко не перебільшені.

Найпустіші події, та ще й подані без тієї пікантно-психологічної підливи, якою відзначається європейська бульварна преса, забирають,

на жаль, найвидніші місця, навіть у найсерйозніших газетах. Кілька днів тому офіціоз „Міллієт“ умістив на першій сторінці досить велику статтю, не меншу на розмір від передової, з голосним і сенсаційним заголовком: „Випадок нечуваної пажерливості“. В статті, до якої додано велику фотографію героя, докладно описано подвиги якогось ефенді, що їсть сирову рибу і м'ясо. Газета повідомляє, що скоро редакція дізналася про цей надзвичайний факт, до феноменального їдця був відправлений спеціальний репортер, який на власні очі переконався справедливості того, що про нього говорили.

Друга серйозна газета протягом кількох місяців днів - у - днів містить портрети турецьких дівчат, що змагаються на організованім тою ж газетою конкурсі краси. Цей відділ забирає принаймні чверть першої сторінки газети, що її текст ледве сягає 2¹/₂ сторінок. Сам редактор, один з найвизначніших журналістів Туреччини, присвячує подеколи цьому конкурсowi свої передові.

Друга велика газета, якій лаври цього конкурсу не давали спати, організує свій власний безглуздий конкурс: „як за один день витратити тисячу лір“. Протягом тижня газета друкує десятки листів від усіляких нероб, що вправляються в описові, як краще це зробити, при чім їх уява не йде далі шикарного бенкету в „Токатліяні“, або веселої прогулянки з проститутками на моторному катері.

Анекдоти, часто дуже грубі і непристойні, кулінарні рецепти, просторі описи мод, передрук всіляких дурних „курйозів“ з європейської преси, день - у - день виповняють шпальти турецьких газет. Спокусливі картинки з гривуазних французьких журнальчиків мають гостинний притулок в органах турецької політичної преси. В формі фейлетонів передруковуються старі оповідання з „Матен“ або романи на зразок „Безсоромна людина“, і „Як мавпа стала жінкою“ відомого французького порнографа Шампсора.

Навіть найсерйозніші органи майже не друкують національної турецької белетристики. За останні два роки одинокий великий турецький роман, що з'явився в газетах, це „Содом і Гомора“ Якуба Кадри, та й то він є тільки бліде і рабське наслідування французьких сучасних романів, що виїжджають на ризиковитих ситуаціях, іншими словами — на порнографії. А взагалі газети і журнали забиті передруками і перекладами всілякої нісенітничі з європейської преси, на очевидну невигоду власних турецьких авторів.

Найпристойніша з турецьких центральних газет — то офіціоз „Хакімієті Мілліє“, одинока газета, що виходить в Ангорі. В ній розмірно мало подій (може тому, що Ангора — надзвичайно спокійне місце, де події трапляються рідко), майже нема „пікантних“ ілюстрацій, багато місця забирають політичні внутрішні і зовнішні новини і нарешті майже щоденно буває сторінка чисто національної літератури. Але й цієї газети не можна назвати зразком того, чим повинна бути турецька газета. Справжніх політичних або економічних статтів, з цифрами, з поважною науковою аналізою, з глибоким підходом — в ній майже нема. Белетристична частина репрезентована перекладними романами, правда, не бульварного типу (останніми часами, наприклад, друковано біографічний роман відомого німецького історика Е. Людовіка: „Наполеон“ і „14 - липня“).

Не дивно, що деякі журналісти й громадські діячі б'ють серйозну тривогу, кажучи, що турецькій публіці нема чого читати. Ось що писав з цього приводу недавно визначний турецький журналіст, редактор „Акшам-а“ і голова асоціації турецької преси, — Неджмедін Садик:

„... той, хто, вивчивши букви альфавету, не послугується ними щоденно, нічим не відрізняється від найгіршого неуча. Ті, що вивчили нові літери в національних школах, чи користуються вони ними для свого розвитку? Ми не віримо, щоб вони це робили. Нам здається, що їм судилося забути те, що вони вивчили. А втім, ми не належимо до числа націй, які люблять читати. Число тих, хто читає у нас газети і журнали — невелике проти того, що є в інших країнах. Ми можемо перелічити по пальцях тих, хто читає книжки.

Боротьба, яку ми провадимо, не повинна обмежитися на ліквідації неписьменности. Треба також збудити й інтерес до читання. Залишм на момент великі міста, де людність сама собою, природно втягається в читання. Анатолійський селянин — чи читає він? Він би читав, та не знаходить книжок до читання і остається неучом. Проте охота до читання поволі проходить в найглухіші села Анатолії. Ті, хто проїздить залізницею, може бачити, як селянські діти біжать за поїздом та кричать: „газету, газету“. На всіх станціях вони випрошують у вас друковані листки. Ті, кому дістанеться газета, несуть її в село. Я особисто переконався, що в селах Анатолії друкована сторінка, надто ілюстрована, — найцінніший дарунок. Гумористичний листок „Кер Оглу“ розрізують на 4 частини, з яких кожну продають по 1 — 2 піястри, залежно від якості відрізка (цілий листок коштує 3 піястри. В. С.).“

Далі автор каже про те, щоб треба організовано проводити пресу, популярні гарні й дешеві книжки в найдавніші закутки Туреччини.

Зрозуміло, що при тих дефектах турецької преси, про які ми говорили вище, вона не може найти собі широкого ринку, не вважаючи на страшний голод на друковане слово в Анатолії.

Зваживши потребу в простому і ясному друкованому слові, деякі турецькі журналісти звернули увагу на радянські стінні газети і задумалися над тим, як застосувати цю культурно - виховну методу в Туреччині. На їх прозьбу з СРСР надіслали навіть кілька зразків стінних газет.

Ми не знаємо, чи були це ті самі журналісти, але в кожному разі хтось уже випустив недавно в Ангорі турецьку стінну газету. На жаль, вона тільки показала, що видавці цілком не зрозуміли ні сенсу, ні принципів, ні завдань радянських стінних газет. Перша турецька „Дувар Газетеси“ (Стінна газета) складається з газетного аркушика середнього розміру, на якому дуже погано, навіть з технічного погляду, надруковано 8 фотографій, з них 7 показують сцени параду на роковинах оголошення республіки, а остання — бенкет в шикарному „Ангора - Паласі“ з участю дипломатичного корпусу. Під фотографіями — по 1½ — 2 рядків написів. Ясно, що для анатолійського селянина картина правителів, що весело бенкетують у фраках — чисте глузування. Ця надзвичайна стінна газета продається по 5 піястрів за номер.

Щоб доповнити і завершити реформу альфавету й мови, Туреччина мусить створити цілком новий літературний покрив для людности, що жадає справжньої культури. В Туреччині є свої національні автори, що їх твори багатством фарб і силою таланту не поступаються перед багатьма європейськими. Як на приклад, я пошлю на письменника, якого деякі оповідання уже з'явилися в перекладі на російську мову — Рефік - Халід (видання „Огонек“ № 252, 1927). В його соковитих описах життя анатолійського селянина не менше художньої простоти і разом хвилюючого інтесу, ніж у багатьох наших і європейських класиків.

Замість того, щоб доганяти англійські „магазини“ з незліченною кіль-

кістю сторінок, давати дорогі, але пласкі і позбавлені доброго смаку ілюстрації в фарбах, передруковувати чужоземні романи і всіляку дрібну нісенітницю, обчислену в Європі на нездорові інтереси паразитичних звироднілих клас, турецькій пресі треба реалізувати тип невеликої, обчисленої на простого трудового читача газети. Реформа алфавету може дати пресі зовсім нове широке коло читачів, але треба, щоб і преса підтяглася до рівня цього читача, задовольняла його соціальні потреби і замовлення, відбила його просте життя, трудові інтереси, допомогла наситити жадобу до знання і любов до мистецтва, замість потурати на нездорові інстинкти гнилої буржуазії. Аж тоді турецька преса зможе відіграти свою історичну роль в поступові нової молодії Туреччини.

Проф. М. ЛОЗИНСЬКИЙ

Радянський Союз і Туреччина

з приводу АНГОРСЬКОГО ПРОТОКОЛУ з 17 ГРУДНЯ 1929 Р.

I

Перебування заступника народнього комісара закордонних справ СРСР, т. Карахана, в Ангорі, гаряче прийняття, що його зустрів делегат Радянського Союзу в столиці Турецької Республіки, підписання радянсько-турецького протоколу з 17 грудня 1929 р., що не тільки продовжує, але також поширює і скріплює радянський договір з 17 грудня 1925 р.,— всі ці факти скріплення радянсько-турецької приязні визначають лінію розвитку радянсько-турецьких відносин від хвили, коли обидві країни в договорі з 16 березня 1921 р. встановили дружні стосунки для оборони проти великих імперіялістичних держав.

Політика Радянського Союзу відносно Туреччини спирається на однім з основних принципів радянської міжнародної політики, на принципі визнання міжнародної рівноправності народів Сходу. Цей принцип, проголошений жовтневою революцією, був, є й буде провідною лінією радянської міжнародної політики супроти колоніальних та півколоніальних народів, що стогнуть під ярмом імперіялістичних держав. Є це один з тих нових принципів, що їх жовтнева революція внесла в міжнародну політику, що творять основу нового радянського міжнародного права, яке протиставить себе дотеперішньому міжнародному праву капіталістичного світу.

Царська Росія, що належала до одного з імперіялістичних угруповань і разом з ним вела війну за перемогу над другим імперіялістичним угрупованням, значить, за поширення та зміцнення своїх імперіялістичних інтересів, була ворогом народів Сходу. Те саме треба сказати про Росію періоду тимчасового уряду, що остався вірний імперіялістичним заповітам царської Росії. За те радянські республіки, що зродилися з перемоги жовтневої революції на території царської Росії та об'єдналися в Радянський Союз, проголошуючи та проводячи в життя принцип міжнародної рівноправності народів Сходу, стали приятелями й союзниками цих народів у їх боротьбі за визволення з імперіялістичного ярма.

Ті самі імперіялістичні держави, що хотіли б на все закріпити своє панування над напівколоніальними й колоніальними народами Сходу, — стараються всіма способами перешкодити нам у будівництві соціалістичного ладу, спричинити упадок радянської системи та відбудувати на нашій території панування капіталізму, зробивши її при цьому також своєю колонією. Зміцнення імперіялістів у країнах Сходу означає загрозу для Радянського Союзу, — упадок радянського ладу означав би покріпачення народів Сходу. Ось ця спільна небезпека, цей спільний інтерес, ці об'єктивні умови,

що диктують політику взаємних відносин між Радянським Союзом та народами Сходу.

В нашому огляді радянської міжнародної політики за 12 років існування радянської влади (див. кн. 12 з 1929) ми дали загальну характеристику цієї радянської політики відносно народів Сходу. Тепер розглянемо цю політику відносно Туреччини.

II

В імперіалістичній війні Туреччина була поставлена перед альтернативою: або без пострілу зробитися жертвою антантських імперіалістів або шукати перед ними захисту в союзі з центральними державами, що виявляли супроти неї слабші імперіалістичні тенденції. Вибравши це друге, Туреччина на протязі імперіалістичної війни була в дійсності зняряддям імперіалістичної Німеччини. Це визначило також її становище в Берестейських переговорах та Берестейському мирі з радянським урядом, що було диктоване інтересами німецької політики в розумінню тодішніх її керівників.

Як відомо, воєнний розгром центральних держав почався на Сході. Перша здалася на ласку й неласку переможців Болгарія (перемир'я в Салоніках 29 вересня 1918 р.), друга — Туреччина. В перемир'ю, підписанім 30 жовтня 1918 р. на британським воєнним кораблі „Агамемнон“ біля форту Мудрос на острові Лемнос (т. зв. „Мудроське перемир'я“) султанський уряд визнав за антантськими переможцями право вільно розпоряджатися на турецькій території.

Проти цього віддання Туреччини на ласку й неласку антанти починається 1919 р. під проводом Мустафи Кемаля революційний рух, що звертається як проти антантських переможців, так і проти султанського уряду, що став слухняним зняряддям антанти. Як вислів революційних змагань, збирається восени 1919 р. національний конгрес в Сивасі і видає маніфест з домаганням, щоб у склад турецької держави увійшли всі турецькі країни Малої Азії та Балканського півострова. В січні 1920 р. збирається в Царгороді турецький парламент, що знов дає вислів цим національним змаганням в т. зв. „Національний Турецький Згоді“, ухваленій парламентом та нотифікованій по всіх державах. Цей акт домагався збереження за Туреччиною територій з турецькою мусульманською більшістю, плебісциту в Західній Тракії та в окупованих арабських землях, гарантії безпечности Мармурового моря й Царгороду та знесення капітуляцій. На відповідь на цей акт антантське військо заняло Царгород та розігнало парламент.

Після цього між національним рухом та султанським урядом настає повний розрив.

Органом національного руху стало Установче Зібрання, скликане в квітні 1920 р. в Ангорі, що проголошує себе єдиною законною владою турецької нації та оголошує недійсними всі договори, які уложив султанський уряд, що остався у Царгороді під окупацією антанти.

Тим часом султанський уряд підписує в Севрі (під Парижем) 10 серпня 1920 р. мировий договір з державами антанти. Цей договір віддає європейську частину Туреччини Греції, творить з проток з Царгородом окрему смугу під управою „комісії проток“, зложеної з представників держав антанти, та обмежує турецьку територію до північної частини Малої Азії. Коротко кажучи, Севрський договір ліквідував Туреччину як державу і робив з тих залишків Туреччини, яких не поділили переможці між собою, безсиле й покірне зняряддя антанти.

Тепер національно - революційний рух звертається проти Севрського договору та його виконавців, перш за все проти Греччини, що під протекторатом Англії взяла на себе завдання реалізувати Севрський диктат.

III

В той час, коли революційна Туреччина підняла боротьбу проти Севрського договору, радянські республіки вже доводили до кінця ліквідацію внутрішньої контрреволюції та зовнішньої інтервенції. Війну з Польщею закінчено преліментарним ризьким миром 12 жовтня 1920 р., в якому Польща відмовилася також від підтримки „уряду УНР“. Врангеля зліквідовано. В громадянській війні, що велася в Закавказьких республіках, перемогла радянська влада.

Ясна річ, зміцнення революційної Туреччини та її перемога над творами й виконавцями Севрського диктату лежала в інтересі радянських республік, і це доводить до взаємного зближення, що знаходить вислів у „договорах про приязнь і братерство“ між радянськими республіками та революційною Туреччиною.

Перший з цих договорів, що поклав основи радянсько - турецької приязні і братерства, був підписаний у Москві 16 березня 1921 р. між РСФРР і Туреччиною.

Ми дозволимо собі навести вступну декларацію договору, що містить основні принципи радянсько - турецьких відносин:

„Уряд Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки й уряд Великого Національного Зібрання Туреччини, поділяючи принципи братерства націй та права народів на самовизначення, відзначаючи солідарність, що існує між ними у боротьбі проти імперіалізму, як також і той факт, що всякі труднощі, утворені для одного з двох народів, погіршують становище другого з них, і цілком одушевлені бажанням установити між ними сердешні взаємні стосунки, та нерозривну щирю приязнь, оснований на взаємних інтересах обох сторін, вважали уложити договір про приязнь і братерство...“

Основне політичне значення має 1 - ий артикул договору, в якому „кожна з договірних сторін погоджується не визнавати ніяких мирових договорів або інших міжнародних актів, що прийняті їх примушена була б силою друга з договірних сторін“, і зокрема „уряд РСФРР обов'язується не признавати ніяких міжнародних актів, що стосуються до Туреччини і що їх не визнає національний уряд Туреччини, яким є тепер Велике Національне Зібрання“.

Далі в цьому артикулі стверджується, що „під поняттям Туреччини в цьому договорі розуміються території, включені в Національну Турецьку Згоду з 28 січня 1336 (1920) р., вироблену та проголошену Оттоманською Палатою Депутатів у Царгороді та нотифіковану пресі й усім державам“.

Цей артикул, як бачимо, містить не тільки обоюсторонні гарантії для обох договірних сторін перед зверненими проти них насильними договірними актами сторонніх, цебто імперіалістичних держав, але крім того в ньому РСФРР виразно визнає революційний турецький уряд як єдиний законний уряд Туреччини і так само визнає державну територію Туреччини в межах, визначених Національною Турецькою Згодою.

В зв'язку з цим стоїть ще 8 - ий артикул, в якому обидві договірні сторони обов'язуються не допускати на своїй території творення та пере-

бування груп, що видають себе за уряд другої договірної сторони та мають на меті боротьбу проти неї.

Крім цього на особливу увагу заслуговують ще артикули: 4 - ий, що проголошує право на свободу та незалежність народів Сходу,— 5 - ий, що містить принцип свободи проток зі згодою передати регуляцію цього питання конференції прибережних держав,— 6 - ий про знесення попередніх договорів між обома державами (тут треба розуміти договори між царською Росією й Туреччиною і Берестейський договір),— і 7 - ий, в якому РСФРР відмовляється від режиму капітуляцій відносно Туреччини.

Інші артикули договору (разом 16) як також додатки (три) стосуються до врегулювання границь, репатріації полонених та відновлення нормальних зносин.

Після того, як цей договір ратифікували Всерос. Центр. Вик. Комітет 20 березня, Велике Національне Зібрання 22 липня 1921 р., прийшла черга на аналогічний договір між Туреччиною та її безпосередніми радянськими сусідами, радянськими республіками Вірменщини, Азербайджану і Грузії.

Доки в цих республіках держалися контрреволюційні уряди, вони служили базою для антантських імперіялістів як проти радянських республік, так і проти турецького національного революційного уряду. Тому головні держави антанти так уперто підтримували контрреволюційні уряди Закавказьких республік. З цього погляду перемога радянської влади в цих республіках мала особливе значення для радянсько - турецьких відносин, бо не тільки робила обидві сторони безпосередніми сусідами, але також усувала ворожу базу імперіялістів на Чорноморському побережжю.

Договір між РСФРР і Туреччиною передбачав окремий договір між Туреччиною та радянськими республіками Закавказзя. Цей договір уложено в Карсі 13 жовтня 1921 р.

В кінці завершенням приязні й братерства між радянськими республіками й Туреччиною являється договір між Українською Соціалістичною Радянською Республікою й Туреччиною, підписаний 21 січня 1922 р. в столиці революційної Туреччини Ангорі. В цім договорі уряд УСРР визнає Туреччину та її уряд (арт. 1) так само, як це зробив уряд РСФРР в договорі з 16 березня 1921 р., а Туреччина визнає УСРР „незалежною та суверенною державою, утвореною волею українських робітників та селян“ (арт. 2).

З політичного боку на особливу увагу заслугоє та обстановка, в якій підписано цей українсько - турецький договір. Для уложення цього договору приїхав до Анґори пок. тов. Фрунзе, тодішній член Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, член Ради Народніх Комісарів УСРР та головний командувач всіх збройних сил України та Криму. Коли взяти на увагу ту високу революційну позицію, яку займав тов. Фрунзе в революції та будові радянської державности, то стане ясно, яке велике політичне значення мав той факт, що власне він приїхав до Анґори як надзвичайний посол для уложення договору між УСРР та Туреччиною.

Згадуючи про цей факт в зв'язку з теперішнім побутом тов. Карахана в Ангорі, „Известия“ (з 17 грудня 1929 р.) пишуть: „Приїзд тов. Фрунзе, його безпосередній контакт з провідниками національно - визвольного руху нової Туреччини дали стимул розвитку радянсько - турецьких відносин, підіймаючи їх на новий, досконаліший ступінь політичного співробітництва. Поїздкою тов. Фрунзе був неначе заложений перший поверх на існуючій до того часу фундаменті радянсько - турецької приязні... Приїзд тов. Фрунзе в той критичний для Туреччини період обнови радян-

сько - турецьку приязнь, що не могло не відбитися на кінцевому успіху турецької воєнної боротьби...“

Дальший хід подій вистане коротко зазначити. Революційна Туреччина перемогла творців і виконавців Севрського мира і заставила їх визнати її та піти з нею на нові мирові переговори. 11 - го жовтня 1922 р. підписано грецько-турецьке перемир'я. 21 жовтня 1922 р. почалася в Льозанні мирового конференція між державами антанти й Туреччиною, а 23 липня 1923 р. договірні сторони підписали мировий договір. Туреччина відстояла свою територію на Балкані, признану Севрським договором Греччині (грецько-турецьку границю творить ріка Маріца), відстояла свою територію в Малій Азії (на північ від Сирії й Месопотамії), відстояла свою суверенність, осягаючи відмову держав антанти від режиму капітуляцій.

Льозанська конференція врегулювала також в окремій конвенції справу проток. Як зацікавлений у цій справі, взяв участь у льозанській конференції також Радянський Союз, що — очевидно — було політичним барометром зросту його міжнародного значення. Радянська делегація виступила з проєктом повної суверенності Туреччини в смузі проток при свободі торгової плавби та забороні воєнної плавби як у мирний так і в воєнний час. Навпаки антантський проєкт домагався демілітаризації смуги проток та встановлення міжнародної комісії проток, зложеної з представників головних держав антанти та прибережних держав Чорного моря, що стояла б на сторожі регламенту проток. Туреччина виступила з власним проєктом, що пішов на уступки щодо антантського регламенту проток, відкидаючи демілітаризацію та контроль. Щоб осягнути компенсати в інших питаннях, Туреччина пішла на уступки в справі проток і прийняла антантський проєкт з демілітаризацією смуги проток, міжнародною комісією проток та регламентом, за яким у мирний час протоки вільні для торгових пароплавів та для означеного числа воєнних пароплавів, у воєнний час при неутральності Туреччини обов'язує такий саме режим, а коли Туреччина є воююча сторона, свобода плавби відноситься тільки до неутральних кораблів. Таким чином у питанні проток не вдалося осягнути однозгідності між Радянським Союзом та Туреччиною. Та все таки Радянський Союз приєднався до конвенції про протоки, щоб мати змогу стояти на сторожі своїх інтересів та інтересів своїх союзників.

IV

Дальший етап у розвитку радянсько - турецьких відносин — це договір про неутральність та ненапад, підписаний у Парижі 17 грудня 1925 р. Основні постанови цього договору містяться в двох артикулах, які ми наведемо цілком:

„Арт. 1. На випадок воєнного виступу проти одної договірної сторони з боку одної чи більше сторонніх держав друга договірна сторона обов'язується зберігати неутральність супроти першої“.

„Арт. 2. Кожна з договірних сторін обов'язується утримуватися від всякого нападу на другу; вона так само обов'язується не брати участі в ніякому союзі чи згоді політичного характеру з одною або кількома сторонніми державами, зверненому проти другої договірної сторони, так само в ніякому союзі чи згоді з одною або кількома сторонніми державами, зверненому проти воєнної або морської безпечности другої договірної сторони. Крім того кожна з договірних сторін обов'язується не брати участі в ніякому ворожому акті одної чи кількох сторонніх держав, зверненому проти другої договірної сторони“.

Треба знати, що в додатковому протоколі (ч. 2) обидві договірні сторони ствердили, що під „союзом або згодою політичного характеру“ треба розуміти також „усі фінансові та господарські згоди між державами, звернені проти другої договірної сторони“.

Щоб зрозуміти політичне значення цього договору, треба нагадати міжнародну політичну обстановку, в якій він був уложений. Після упадку першого кабінету Макдоналда англійський консервативний уряд, відмовившись ратифікувати англійсько - радянські договори, взяв на себе ініціативу в організації протирадянського блоку. Першим завданням цієї політики була ізоляція Радянського Союзу через відтягнення від нього його дотеперішніх союзників. 16 жовтня 1925 р. підписано договори в Льюкарні, що мали на меті ввести Німеччину в Лігу Націй і втягнути її в орбіту впливів антанти, щоб відтягти її від Радянського Союзу і втягти в майбутній протирадянський блок. Подібні пляни мали також держави антанти супроти Туреччини. В цій обстановці радянсько - турецький договір про нейтральність та ненапад перехреснував ці протирадянські пляни антанти, даючи Радянському Союзові забезпечення, що Туреччина не ввійде в ніякі протирадянські пляни антанти, даючи Радянському Союзові забезпечення, що Туреччина не ввійде в ніякі протирадянські комбінації і на випадок війни якоїнебудь держави чи групи держав проти Радянського Союзу останеться нейтральною¹⁾.

Радянсько - турецький договір з 17 грудня 1925 р. був основою радянсько - турецьких відносин до наших днів. За той час були численні спроби з боку держав антанти відтягти Туреччину від Радянського Союзу, взяти її у сферу політичних і господарських впливів антанти, говорячи виразніше: зробити її півколонією імперіялістичних держав антанти і знаряддям їх протирадянської політики. Однак ці спроби розбивалися о тверду основу радянсько - турецької приязні і братерства, заснованих на спільних інтересах, як це стверджено в першому радянсько - турецькому договорі з 16 березня 1921 р.

З свого боку Радянський Союз у своїй міжнародній політиці все стояв на сторожі інтересів свого турецького союзника. Вистачить згадати ініціативу голови радянської делегації в підготовчій комісії для роззброєння, тов. Літвінова, в справі запрошення Туреччини до участі в комісії. Дякуючи цій ініціативі Туреччина стала активним учасником у міжнародній акції над проблемою роззброєння.

Так само Туреччина підтримала ініціативу радянського уряду в справі надання обов'язкової сили паризькому пактові проти війни, приєднуючись до московського протоколу.

В радянсько - китайському конфлікті з приводу захоплення К.- Сх. залізниці Туреччина підтримала Радянський Союз, відмовляючись від участі в замаскованій інтервенції з ініціативи Сполучених Штатів Північної Америки.

V

За 3 - ім артикулом радянсько - турецького договору з 27 грудня 1925 р. він набрав (після ратифікації, що її виконав ЦВК СРСР 8 січня 1926) обов'язкової сили на т р и роки, після чого міг бути автоматично продовжений ще на один рік, коли одна з договірних сторін не заявила на

¹⁾ Аналогічний договір про нейтральність та ненапад уложено також між Радянським Союзом та Німеччиною (в Берліні 24 квітня 1926 р.), ослаблюючи таким чином протирадянське вістря Льюкарна та вступ Німеччини в Лігу Націй.

шість місяців перед кінцем трирічного речення, що не бажає собі продовження його. Отже обов'язкова сила цього договору повинна була скінчитися на початку 1930 р.

Що в часі обов'язкової сили цього договору радянсько - турецька приязнь і братерство не послабили, а навпаки значно скріпилися, про це свідчить той факт, що якраз в роковини підписання цього договору, а саме 17 грудня 1929 р. підписано в Ангорі протокол, що не тільки продовжує обов'язкову силу цього договору, але також значно поширює та зміцнює його політичну основу.

1 - ий артикул ангорського протоколу постановляє, що паризький договір між Радянським Союзом на Туреччиною з 17 грудня 1925 р. продовжується на два роки від хвили закінчення речення цього договору. Коли ж одна з договірних сторін не попередить другої за шість місяців перед кінцем дворічного речення про своє бажання не продовжувати договору, він продовжується автоматично ще на один рік.

Коли вже само продовження радянсько - турецького договору з 17 грудня 1925 р. на дальші два чи навіть три роки мало б велике політичне значення, то особливого значення надає ангорському протоколові той факт, що в 2 - ім артикулі основно поширюються взаємні зобов'язання і тим закріплюється приязнь договірних сторін. А саме:

„Кожна з договірних сторін заявляє, що між нею та іншими державами, які безпосередньо граничать на суші або на морі з другою стороною, нема ніяких згод, крім актів уже оголошених.

„Кожна з договірних сторін обов'язується не починати без повідомлення другої сторони переговорів, що мають на меті укласти політичні згоди з державами, які безпосередньо граничать на суші або на морі з другою стороною, і не укладати таких згод без згоди другої сторони, — при чому розуміється само від себе, що акти, які мають на меті установлення або збереження нормальних відносин з тими державами і підлягають оголошенню, остаються поза сферою вище установлених зобов'язань“.

Ми навели цілком текст 2 - ого артикулу ангорського протоколу, бо він є акт великого політичного значення не тільки в радянсько - турецьких відносинах, але в міжнародній політиці взагалі.

Що говорить цей текст?

Поперше — Радянський Союз і Туреччина заявляють, що між ними і державами, які граничать з другою договірною стороною, нема ніяких договорів, крім актів уже оголошених. Це значить, що обидві договірні сторони стверджують, що вони досі не вели з сторонніми державами ніякої тайної дипломатії, яка зверталася б проти другої договірної сторони, ані не є зв'язані ніякими договорами, які зверталися б проти другої договірної сторони.

Подруге — обидві договірні сторони виключають таку тайну дипломатію, звернену проти другої договірної сторони, також на майбутнє, зобов'язуючись не починати переговорів з державами, що граничать з другою стороною, без повідомлення цієї договірної сторони, і не укладати договорів з цими ж державами без згоди цієї договірної сторони.

Коли радянсько - турецький договір з 17 грудня 1925 р. накладав на обидві договірні сторони обов'язок не брати участі в ніякому нападі на другу сторону (не нападати на другу сторону збройною силою, зберігати неутральність на випадок війни сторонніх держав проти другої сторони,

не брати участі в ворожих актах невоєнного характеру проти другої сторони), то ангорський протокол зобов'язує їх не входити без відомості і згоди другої сторони взагалі в ніякі політичні комбінації з сусідами тої другої сторони, маючи на увазі, що ті комбінації могли б колинебудь показатися ворожими для тої другої сторони.

Радянсько-турецький договір з 17 грудня 1925 р. і протокол з 17 грудня 1929 р. взяті як цілість представляють окрему систему договорів для забезпечення мира. Ця система полягає на тім, щоб групу держав, зв'язану договором, по змозі якнайбільше виключити не тільки від участі в війні, але також від участі в якихнебудь політичних комбінаціях, з яких могла б зродитися участь у війні. Таким чином ця радянська система договорів для забезпечення миру дійсно служить справі миру.

Цього не можна сказати про різні системи договорів для забезпечення миру, відомі з історії міжнародних відносин буржуазних держав.

На скільки ці договори передбачають — у якійнебудь формі — взаємну поміч на випадок війни, вони очевидно не зменшують, а збільшують небезпеку війни, бо перешкоджають локалізації конфлікту, а за те сприяють поширенню його на чим-раз більше число держав. З окрема це стосується до договорів, що укладаються у межах Пакту Ліги Націй, з їх фарисейським поділом на „нападаючих“ і „нападених“, з їх фінансовими, господарськими та збройними „санкціями“ і т. д. При першому поважнішому конфлікті всі ці „гарантії проти війни“ обернуться в запальний матеріял, що сприятиме загальній пожежі війни.

Щоб оцінити значення ангорського протоколу для обох договірних сторін, треба взяти на увагу ті ступні розвитку, на яких вони знаходяться в сучасній хвилі. Тут насувається аналогія з перед 9-ох років, коли радянсько-турецькі відносини вперше оформлялися в договорі про приязнь і братерство.

Коли радянські республіки мали тоді зовнішню інтервенцію і внутрішню контрреволюцію вже за собою, революційна Туреччина стояла ще в важкій боротьбі за своє існування і з творцями та виконавцями Севрського договору і з внутрішньою реакцією. Ясна річ, що приязнь і братерство з радянськими республіками були для революційної Туреччини важливим політичним актом, що підтримав її та допоміг їй до перемоги й уgruntування свого існування.

На аналогічних ступнях розвитку знаходяться обидві договірні сторони в сучасну хвилю.

Оборонивши своє існування від зовнішньої інтервенції та внутрішньої контрреволюції, Радянський Союз чим-раз дужче зміцняє його, підносячи своє господарство на чим-раз вищий ступінь. Відбудувавши зруйноване війною господарство, ми приступили до соціалістичної реконструкції господарства і вже першим роком п'ятирічки доказали, що соціалістична реконструкція господарства — це реальний факт, який здійснюється згідно з нашими плянами. При цьому ми будемо наше господарство виключно власними силами, не тільки без ніякої сторонньої допомоги, але в ворожому оточенні капіталістичних держав, що стараються всіма способами не допустити до того, щоб ми побудували господарство на соціалістичній основі. Коротко кажучи, найбільші господарські труднощі ми вже маємо за собою і йдемо певним кроком до здійснення нашої соціалістичної мети.

Який же теперішній господарський стан Туреччини? Закріпивши в лозанському договорі свою політичну незалежність, вона досі веде важку

боротьбу за свою господарську незалежність. Імперіялістичні держави, підписавши льозанський договір, зовсім не залишили своїх змагань обернути нову Туреччину в той самий стан півколоніальної залежності, в якому тримали стару Туреччину. Ба й більше, в новій міжнародній обстанові, де колоніальні та півколоніальні народи Азії й Африки чим раз більше й більше загострюють боротьбу за визволення зпід імперіялістичного ярма, господарське поневолення Туреччини для імперіялістів — річ особливо великої ваги. Підписання ангорського протоколу в такий момент господарського стану Туреччини матиме не тільки політичне, але й господарське значення. Продовження та зміцнення приязні й братерства між Радянським Союзом і Туреччиною дасть Туреччині підтримку також у боротьбі за господарську незалежність від імперіялістичних держав. Наша господарська спроможність і перспективи нашого господарського розвитку дають нам змогу наладити з нашим турецьким сусідом такі господарські зв'язки, які допомогли б йому укріпити свою господарську незалежність від імперіялістичних хижаків. Це служитиме тій самій справі забезпечення миру, яку має на меті ангорський протокол.

Л. ВЕЛИЧКО

Радянсько - турецькі взаємини

Коли взяти за основу історії радянсько - турецьких взаємин договори, підписані цими двома державами, то ми матимемо картину безнастанного розвою і зміцнення радянсько - турецької приязні. Починаючи від московського і карського договорів, і закінчуючи ангорським протоколом 17-го грудня 1929 року, ми безсумнівно маємо перед собою низку документів, що свідчать про чим-раз більше й більше зближення поміж обома державами.

Але не вірно було б думати, що цей процес зміцнення і розвою радянсько - турецької приязні переходив без жодних утруднень. Треба пам'ятати, що радянсько - турецькі взаємини були істотним і важливим фактором міжнародного становища, що імперіялістичні держави весь час намагалися протидіяти йому, і нарешті, процес внутрішнього розвою обох країн за цей період переходив не в однаковій клясовій обстанові.

За героїчної доби боротьби кемалістської Туреччини проти імперіялізму, що в значній частині тривала одночасно з боротьбою робітників і селян радянських республік проти інтервенції і внутрішньої контр - революції, спільність інтересів поміж обома державами була аксіомою, в непохитності якої ніхто не мав сумніву і в Туреччині. Настановлення зовнішньої політики радянського уряду до нової Туреччини, виявлене у вступній статті московського і карського договорів, залишалося й надалі незмінним, бо воно було принциповим, по суті постійним, по суті випливало із основ зовнішньої політики пролетарської держави супроти східних країн, пригноблених або загрожених пригнобленням від імперіялістичних держав. Такої постійності, такої однорідності настановлення зовнішньої політики щодо СРСР в Туреччині після закінчення боротьби за незалежність не було.

Після смирнського економічного конгресу 1923 року і підписання льозанського договору нова Туреччина вступила в період боротьби з економічною руїною, яка була наслідком політики султаната і молодотурків, імперіялістичної експлуатації, світової війни та інтервенції. Ціком відповідно до боротьби тих часів поміж внутрішньою анатолійською і Портовою компрадорською буржуазією за владу, позначалися і дві лінії ставлення до СРСР. Портова компрадорська буржуазія природно орієнтувалася на чужоземний капітал і тому була цілком доброхотним і щирим знаряддям антирадянської політики імперіялістичних держав в Туреччині. Коли проглянути опозиційну антикемалістську пресу за 1924 рік, за першу половину 1925 року, то ми побачимо абсолютно послідовну і майже безнастанну пропаганду всякого антирадянського наклепу, використання найкаламутніших найбрудніших джерел антирадянської інформації. Особливо збільшилася ця послідовна антирадянська кампанія в зв'язку з двома фактами: з меншовицьким повстанням в Грузії і з деякими дрібничковими економічними непорозуміннями, які виникли поміж Туреччиною та СРСР наприкінці 1923 р. та на початку 1924 р. В обох випадках почувалася зовсім ясна інспірація

з боку імперіялістичних держав. За тої доби питома вага кемалістської преси супроти преси опозиційної була слаба і зовсім не відповідала справжньому співвідношенню в Туреччині. Це створювало неправильне враження про панування за тої доби в Туреччині антирадянських настроїв. Між іншим, і це цікаво відзначити, антирадянська агітація турецької опозиційної преси в основному була підтримувана різними „економічними“ засобами з боку імперіялістичних держав, що таким чином дезорієнтували „громадськість“ про дійсний стан речей. Одним із характеристичних прикладів такої дезорієнтації є курйозний епізод енергійної пропаганди польско - турецького зближення, яку провадилося в польській пресі і почасти в стамбульській опозиційній пресі (в органах безпосередньо інспірованих) на початку літа 1924 року.

Внутрішня анатолійська буржуазія зовсім інакше ставила проблему радянсько - турецьких взаємин. На її погляд ця проблема мала два аспекти. Ангорські владущі кола зовсім не піддавалися тим інсинуаціям щодо „червоного імперіялізму“, що їх яскравий зразок ми знаходимо, прим., в розмовах з турецькими державними діячами, які наводяться у спогадах славленої Берти Голі та інших оголошених записках англійських та французьких неофіційних агентів, що відвідували Анґору. Для керуючих турецьких державних діячів було зовсім ясно, що Радянський Союз з погляду своєї власної державної безпеки зацікавлений зберегти державну незалежність турецької республіки, не кажучи вже про принципи основи політики пролетарської держави, що їм керуючі турецькі діячі згодом надали їх справжнього вирішального значення. В свою чергу ангорські державні діячі були абсолютно ворожі всіляким спробам з боку імперіялістичних держав втягнути Туреччину в антирадянський фронт.

Але і цілком розуміючи, що існування Радянського Союзу — найбільша загроза політичній незалежності Туреччини, політика кемалізму за цієї доби, стоячи на ґрунті збереження і зміцнення політичної приязні з СРСР, вносить все ж деякі вагання в радянсько - турецькі взаємини з причин економічних.

Владущі кола, економічно обґрунтовуючи свою зовнішню політику, міркували так. Вони заздалегідь визначали, що відновлення народного господарства Туреччини, а тим паче реконструкція його на досконалишій технічній основі зустрічають найважливіші перепони в обмалі капіталів в самій країні. Тому притягнення чужоземного капіталу в Туреччину відразу й стає за одне із основних завдань їх зовнішньої політики. Але, зваживши минуле, кемалізм в той же час серйозно побоюється, що чужоземний капітал, припливаючи в Туреччину, посилюватиме старі і утворюватиме нові шляхи імперіялістичного впливу. Тому зовнішньо - політична програма кемалізму робить принципове застереження: чужоземний капітал допускається до роботи в Туреччині лише тоді, коли він не переслідує політичних цілей. Де в кого з ангорських урядових діячів панувала ілюзорна думка, що імперіялістичні тенденції притаманні не всім капіталістичним державам, які мають економічний зв'язок з Туреччиною, і що можна притягти до роботи в країні „неутральний“ чужоземний капітал. Такий „неутральний“ чужоземний капітал кемалісти хотіли бачити в капіталі північно - американському, коли затверджували грандіозний плян Честеровської концесії, що мала взяти під контроль північно - американського капіталу залізничне і портове будівництво в Туреччині і перспективи розвою видобувної промисловості. Такий „неутральний“ капітал окремі кемалісти хотіли бачити в капіталі німецькому, шведському, бельгійському.

Немає сумніву, що в кемалістських колах думка про найбільшу бажаність безпосередньої матеріальної підтримки від СРСР в процесі відбудови турецького народного господарства не була на той період досить популярна. Встановлення економічних взаємин поміж СРСР і Туреччиною тому проходило спершу

не в надто сприятливих умовах. Турецька буржуазія не хотіла досить свідомо числитися з корінною різницею двох економічних систем. Переговори про торговельний договір, розпочаті в 1927 році тому затяглися і закінчилися підписанням договору аж після трьох років. Правда, стан нашого народного господарства за того періоду не давав нам можливості підвести відповідну економічну базу під радянсько - турецьку політичну приязнь. Аналіза даних про радянсько - турецький товарообмін за перші роки свідчить про його випадковість. Для обох країн товарообмін був головно споживчим. Ми експортували до Туреччини переважно хліб, турки експортували до нас переважно свіжі і сушені овочі тощо, і намагалися одночасно реекспортувати європейський крам. Аж згодом в турецькому експорті починає відігравати важливу роль промислова сировина, а в нашому — нафтопродукти й фабрикати обробної промисловости.

Друга половина 1924 року і 1925 рік в історії радянсько - турецьких взаємин є доба ділового пристосування турецької буржуазії до економічної роботи з СРСР. Радянський уряд, щоб полегшити і прискорити темп такого пристосування і взаємного порозуміння широко пішов назустріч Туреччині. 1924 року встановлено ряд важливих пільг для турецького експорту до СРСР. Для цілого ряду турецьких товарів, а саме для продукції турецького сільського господарства і кустарної промисловости дозволено безліцензійний довіз. На турецьке купецтво поширено спеціальні ярмаркові пільги і т. д.

Але радянський уряд не обмежився тільки на цих заходах, скерованих на розвиток турецького експорту до СРСР. Радянські господарчі організації були притягнені до органічної роботи на турецькому ринкові, скерованої на відновлення турецького народного господарства, до активної дружньої підтримки Туреччини в її боротьбі з економічними труднощами. Ми дозволимо собі трохи детальніш зупинитися на цьому питанні, бо ця робота наших господарчих організацій визначила найважливіші форми радянсько - турецького економічного співробітництва, дала їм правильне принципове настановлення і тому має істотне значення і на майбутнє.

1925 рік був для кемалістської Туреччини роком тяжких спроб долі і не менш тяжких розчарувань. Надії на можливість притягти до роботи в Туреччині чужоземний капітал без політичних поступок розвіялися димом. Англійський, французький, італійський і навіть північно - американський капітал в Туреччину взагалі не йшли. Причини були різні для кожної із цих імперіялістичних держав, але одна із причин була спільна для всіх. Імперіялістичний капітал свідомо саботував Туреччину. Опріч поодиноких і дуже незначних інвестицій, європейський імперіялістичний капітал вичікував економічного ослаблення, а то й повного краху кемалізму, щоб тоді поставити свої умови. Щождо північно - американського капіталу, то він не йшов до Туреччини передусім тому, що північно - американський капіталіст не вбачав жодних підстав ризикувати інвестиціями в далекій, мало відомій і бідній країні, коли для нього на той час відкрилася така широка царина для експорту капіталу в Західній Європі, в Південній Америці, в Канаді. Незначні угоди з німецькими, бельгійськими, шведськими і т. п. концесіонерами, поперше, не покривали потреб Туреччини в чужоземному кредиті, а подруге, як видно вже було й тоді і цілком потвердилося пізніше, мали далеко не той характер, на який сподівалися турки. Виявилось, що у фінансуванні таких концесій відіграє приховану роль імперіялістичний капітал, що таким способом він проходить туди, куди турки не хотіли його допускати (участь англійського банку в німецьких концесіях). А за інших випадків, концесіонери були авантюристами, що не мали достатніх капіталів і сподівалися тільки зірвати в Туреччині, користуючись з її фінансових труднощів, спекулятивні понад прибутки. Отака історія авантюристської польської концесії на монопольне

постачання спирту, бельгійської сірникової концесії, бельгійської і шведської залізничних концесій. Саботаж кемалістської Туреччини за тої доби був в руках чужоземного капіталу могутнім засобом підтримувати антикемалістський рух. Хвиля контр - революційних змов і повстань 1924—26 р.р. безпосередньо була зв'язана з такою політикою чужоземного капіталу.

На цьому тлі активна діяльність радянських господарчих організацій набула виключної ваги. Перші наші виступи, скеровані до органічної участі у відновленні і реконструкції турецького народного господарства, турецькі ділові кола зустріли не досить довірливо і, треба визнати, спочатку не оцінили. Так не була досить оцінена вага виступу радянського Сірникового Синдикату і Державного Електричного Тресту на торгах на концесію сірникової монополії і на торгах на будівництво могутньої радіостанції в Ангорі. Тим часом, хоча в обох випадках концесії залишено за іншими конкурентами, виступ наших трестів зруйнував в обох випадках вже налагоджену позалаштункову змову поміж чужоземними фірмами і дав Туреччині значно вигідніші умови, ніж то вона мала б, коли б нас не було на торгах. Вирішальний вплив на турецькі кола мала діяльність радянського Нафтосиндикату за тої ж доби. До 1925 року на турецькому ринкові існувала прихована конвенція поміж чужоземними нафтовими фірмами на чолі з „Стандарт Ойл“. Через цю таємну конвенцію чужоземні імпортери щоосени, як тільки надходив сезон освітлення, раптом збільшували ціни на гас. Піднесення мало цілком спекулятивний характер. Турецький споживач переплачував величезні суми. На осінь 1925 року радянський Нафтосиндикат, підготувавши достатні запаси гасу, зірвав спекулятивне збільшення цін спочатку на стамбульському ринкові, а потім і по всій країні. Вперше за довгі роки ціни на гас в роздрібному продажу були в Туреччині нормальні. Цей виступ нашого Нафтосиндикату, що чітко виявив різницю поміж радянською економічною політикою в Туреччині і політикою чужоземного капіталу, дуже сприяв відмиранню тих помилкових і неправильних уявлень про можливі форми радянської участі в економічному самозахисті Туреччини від імперіялізму, про які ми говорили вище. На початку 1926 року, після організації державної монополії закупки нафтопродуктів, концесія на їхнє постачання залишилася за радянським Нафтосиндикатом. Того ж таки 1925 року Главхлопком відрядив спеціальну експедицію для вивчення турецького бавовняного ринку. В наслідок цього були перші закупки турецької бавовни для СРСР, спочатку невеличкі—як спроба, а потім вже дуже значні і щороку збільшувані. Через рік під час гострої депресії на світовому бавовняному ринкові радянські закупки бавовни запобігли згубному впливу цього кризового явища на турецький бавовняний ринок і на розвиток турецького бавовництва. За той же період проведено перші і цілком успішні спроби експортувати радянські сільсько-господарські машини до Туреччини.

Отже доба 1925 року була не тільки моментом дальшого політичного зближення поміж Туреччиною і СРСР—ми маємо на увазі моральну підтримку, яку подала радянська суспільність Туреччині під час Мосульського конфлікту, і гарантійний договір, підписаний 17 грудня 1925 року в Парижі—але й добою підведення серйозної економічної бази під радянсько-турецьку приязнь.

Доба Мосульського конфлікту знаменна з погляду радянсько-турецьких взаємин ще в іншій надзвичайно важливій царині. Ми вже говорили про мотиви, що спонукали турецькі владущі кола обернутися після перемоги в боротьбі за незалежність „обличчям до Заходу“. Треба сказати, що цей поворот в орієнтації зовнішньої політики кемалістського уряду одночасно виявився в цілком свідомому відмежуванні від інших східних країн. Супроти СРСР турецька політика в цей момент робила маневр, яким вона не мала на увазі ні послабити, ні порушити радянсько-турецькі взаємини. Але щодо східних країн-турецька політика

за тої доби посіла певну позицію цілковитого відмежування. Поміж турецькими владущими колами велику популярність мав погляд, що майбутнє Туреччини не тільки не зв'язане з майбутнім Персії, Афганістану, арабських країн, але що Туреччина раз і на завжди вийшла із ряду напівколоніальних країн і що основна мета її політики — це заступити цілком рівноправне місце поміж європейськими державами „Геть від Азії, наш шлях зв'язаний з Європою“, так можна формулювати цей погляд. В прямому зв'язку з таким настановленням стояла позиція Туреччини до Ліги Націй. Портова буржуазія певно тягла в цей бік, але й в так званих поміркованих колах кемалістської партії існувала сильна течія на користь вступу Туреччини до Ліги Націй. Кінець цьому поклав Мосульський конфлікт, коли Англія використала Лігу Націй, щоб юридично оформити територіальний грабунок 1918 року. Мосульська історія переконала турецьких державних діячів і в тому, що жодна європейська капіталістична держава не може бути для них підпорою проти імперіялізму. В Туреччині відтоді усвідомлюється спільність інтересів з іншими східними державами, що борються з імперіялізмом.

Без перебільшення, ми можемо сказати, що в такій зміні одної із основних ліній турецької зовнішньої політики відіграла велику роль радянсько - турецька приязнь. Звичайно, не випадково услід за радянсько - турецьким гарантійним пактом був підписаний турецько - перський договір про неутралітет і ненапад. Услід за підписанням радянсько - афганського гарантійного пакту був підписаний такий же пакт поміж Туреччиною і Афганістаном. В турецьких владущих колах спостерігалось рішучу зміну поглядів на азійську політику Туреччини. Один із найвідоміших і найвпливовіших публіцистів народньої партії, Юнус Наді, редактор „Джумхуриєт“, писав в своїй газеті на початку 1926 року, що завданням турецької політики повинне бути утворення „Азійської Ліги Націй“ для боротьби з імперіялізмом. Ми побачимо, що ця думка не була кинута на вітер. Влітку 1928 року турецько - персько - афганська угода стала безсумнівно першим виявленням розуміння потреби тісного оборончого зближення поміж східними державами. Така еволюція турецької зовнішньої політики безпосередньо і тісно пов'язана з розвитком радянсько - турецької приязні, засвоєнням одного із основних настановлень цієї приязні: спільної активної боротьби за мир.

Підписання радянсько турецького торговельного договору поставило економічні взаємини поміж СРСР і Туреччиною на оформлену і ясну правову основу. Турецький уряд вже не де - факто, а де - юре визнав, що розвиток радянсько - турецьких економічних зв'язків можливий тільки на базі визнання рівноправності обох економічних систем. Договір легалізував існування нашого торгпредставництва в Туреччині (перед тим в Стамбулі торгпредставництва не було, а працював стамбульський відділ Аркоса). Перед підписанням договору, турецька буржуазія і під її впливом офіційна преса часто - густо скаржились на нібито пасивність турецького торговельного баянсу в торгівлі з СРСР. Справді, ці претенсії були не ділові. Вони були скеровані в дійсності проти нашої монополії зовнішньої торгівлі, проти регулювання експортно - імпортного пляну, конкретно проти заходів для скорочення не виробничого, споживчого імпорту, заборони транзитного реекспорту не турецьких товарів. Торговельний договір дав можливість дуже поліпшити становище, принципово не відступаючи від нашої системи зовнішньої торгівлі. Запровадження системи нетто - баянса і контингентування дало можливість безболізно, з погляду інтересів турецького народного господарства, і кінець - кінцем в безпосередніх його інтересах, змінити структуру радянсько - турецького товарообігу. За час діяння радянсько - турецького торговельного договору, в нашому імпорті із Туреччини безнастанно збільшується частка промислової сировини коштом скорочення споживчого імпорту, а в нашому експорті до Туреч-

чини зростає частка фабрикатів. В статтях нашого експорту до Туреччини починають з'являтися нові категорії, як то цукор, спирт тощо.

Однак, наш товарообіг з Туреччиною ще надзвичайно малий і виносить в загальному обігові турецької зовнішньої торгівлі усього близько 7%. Незначність обігів радянсько - турецької торгівлі, звичайно, тимчасове явище. Сума обігу збільшується рік від року і зростатиме в прямій пропорції до збільшення експортних можливостей радянського народного господарства і місткості нашого ринку для турецької промисловини, з одного боку, а з другого, до темпу розвою турецького народного господарства.

Треба сказати, що період 1927 - 1929 років був надзвичайно мало сприятливий для розвитку радянсько - турецьких економічних взаємин взагалі. Туреччина переживала тоді вже не пасивний саботаж, а активний наступ чужоземного капіталу. Утримуючись від участі в реконструкції турецького народного господарства, чужоземний капітал розвинув в Туреччині значну приховану роботу. Через могутній широко розгалужений банківський апарат чужоземний капітал широко використав повну невідповідність поміж розмірами турецького державного бюджету, а також внутрішніми капіталонагромадженнями турецької буржуазії, і тими насущними завданнями, що, не розв'язавши їх, майже неможливо зміцнити економічну незалежність Туреччини. Чужоземний капітал направився на фінансування внутрішньої і зовнішньої торгівлі. При цьому кредитова політика чужоземних банків в Туреччині мала яскраво виявлений політичний характер розбиваючи до останку одну із найбільших ілюзій кемалістів. 1927 - 29 роки були для Туреччини роками повторних неврожаїв. Купувальна спроможність основних споживчих мас сильно зменшилася. Заразом саботаж чужоземного капіталу примушував уряд розвивати до крайньої міри оподаткування, і то, головним чином, посередні податки, оподаткування споживання. Ці дві причини, діючи разом, утворили вже 1928 року гостру кризу затоварювання. Чужоземні банки, використовуючи цей момент, довели до банкрутства ряд великих турецьких фірм, тісно зв'язаних з народною партією. Кредитну підтримку дістали тільки компрадорські фірми, а також чужоземні фірми, що працювали нібито самостійно, а справді, були дочірніми підприємствами котрихнебудь чужоземних банків.

Таке становище знову активізувало в турецькій зовнішній політиці тенденцію до згоди з західними імперіалістичними державами. Ми не хочемо пояснювати цим зближення поміж Туреччиною та Італією. В даному випадку ініціатива виходила від італійського уряду і впливала із загальної політики, яку наказувало складне становище італійського імперіалізму поміж англійським та французьким імперіалізмом. Ангорський уряд використав вигідний кон'юнктурний момент для того, щоб забезпечити себе, скільки це взагалі можливо через міждержавний договір, від одного із найагресивніших і найнебезпечніших претендентів на гегемонію у східній частині Середземного моря. Немає потреби шукати безпосереднього зв'язку з фінансовими утрудненнями Туреччини і в новій франко - турецькій угоді відносно турецько - сірійського кордону, хоча проти угоди 1926 року вона безсумнівно поступається на користь французького імперіалізму. Цим двом фактам можна було б протиставити вже згадане нове й рішуче зближення Туреччини з Персією й Афганістаном що сталося під час перебування колишнього афганського еміра Аманули хана в Ангорі і в Тегерані влітку 1928 року. Треба окремо відзначити, що в трьох паралельних гарантійних договорах, тобто, турецько - афганському, турецько - перському і персько - афганському, була додаткова стаття про спільну оборончу економічну політику, що її основу вирішено було визначити особливою угодою. Але все ж таки можна і треба говорити про пожвавлення за цей період західньої орієнтації в турецькій політиці в зв'язку з фінансовими утрудненнями і загальною кризою турецького народного господар-

ства. Про це свідчить величезна і надзвичайно важна поступка, яку зробив кемалістський уряд імперіялістичним державам в так зв. питанні про купони, т.т. в питанні про державний борг султанського уряду. Переговори в цьому питанні тяглися від 1923 року. Турецька буржуазія ніколи, звичайно, не наважувалася революційно розв'язати питання, принципово відмовитися платити борги Османської монархії. Але, визнаючи в принципі всю відповідальність за ці борги, турецький республіканський уряд до 1929 року заступав таку позицію, яка майже унеможливлювала згоду. 1929 року він поступився по всіх основних пунктах, сподіваючись, що це відкриє шлях для чужоземної державної позики і для інвестицій чужоземного капіталу в Туреччині.

Імперіялістична преса надзвичайно уперто намагалася довести, що така зміна в турецькій зовнішній політиці має послабити радянсько - турецьку приязнь. Доходило до того, що вважали це послаблення за здійснений вже факт. І знову, як і в минулому, використовувано різні ускладнення і непорозуміння в царині економічних взаємин. На цей раз в економічних взаєминах поміж СРСР і Туреччиною виник новий момент, що вимагав відповідно пристосувати до нього форми радянсько турецької торгівлі. Річ у тому, що зріст соціалістичного сектора в нашому народньому господарстві і рішучий і остаточний наступ на приватний капіталістичний сектор, на непмана, що впливав з цього зросту, став на перешкоді турецьким купцям, які завозили свої товари на радянський ринок, одержувати надприбутки, реалізуючи свій крам через п р и в а т н и й р и н о к. Це незадоволення поодиноких, нечисленних турецьких купців, які зовсім не визначали ані обсягу, ані характеру радянсько - турецьких торговельних взаємин, знайшо свій відгук в турецькій пресі і було широко використане антирадянською пропагандою. Звичайно, єдиним висновком звідси має бути відповідний перегляд певних моментів організаційного характеру, щоб встановити можливо ширший зв'язок поміж нашим соціалістичним господарством і турецьким ринком. Це безсумнівно й буде досягнене в переговорах, що тепер відбуваються в Москві про перегляд торговельного договору 1927 року. Імперіялістична преса помилялася, коли хотіла ще раз побачити в спробах кемалістського уряду знайти фінансову допомогу на Заході симптом послаблення радянсько - турецької приязні. В цьому нашим ворогам хутко довелося переконатися.

Новоявлені „друзі“ турецької республіки перед усім замовчували, що посилення експорту чужоземного капіталу до Туреччини має неминуче зустрінутися з рядом неподоланих труднощів. Безсумнівно, що владущі ангорські кола були навмисно дезорієнтовані обіцянками таких „друзів“. Ангорські владущі кола не зважили цих труднощів, вони помилилися в своїх обчисленнях, а „друзі“ їх просто ошукали. Згода про купони і зв'язані з нею сподівання упевненого „друзями“ ангорського уряду на чужоземну позику і чужоземні інвестиції припали на таке становище на міжнародньому грошовому ринкові, яке вже само від себе робило турецькі надії майже марними. Напружене становище на грошовому ринкові надзвичайно утруднило і зменшило приплив чужоземного капіталу навіть у Німеччину, утворивши загально відомі кризисні явища в німецькому народньому господарстві. В менших і економічно слабших європейських державах напруження грошового ринку і припинення припливу чужоземного капіталу утворило ще важчі обставини. Попит на чужоземний капітал величезний по всій капіталістичній Європі, тим часом вже від 1926 р. міжнародній грошовий ринок числиться з перспективою наступної колосальної кредитової операції: комерціалізації частини німецького репараційного боргу. Але й опріч цієї загальної несприятливої обстанови політика чужоземного капіталу в Туреччині ніяк не дозволяла чекати, щоб навіть у найкращім випадку, навіть у випадку реалізації ангорських надій, фінансова допомога прийшла інакше, ніж з умовою повної

капітуляції кемалізму перед імперіялізмом, інакше як з умовою обернення Туреччини в напівколоніальну країну. Ніяк не можна було сподіватися, що чужоземний капітал дасть до рук турецької буржуазії матеріальні засоби для зміцнення її оборончих позицій проти імперіялізму.

Інакше кажучи, слід було розуміти і передбачати, що цей епізод історії нової Туреччини не тільки не ослабить радянсько - турецьку приязнь, але ще раз потвердить, що єдина велика держава, на яку Туреччина може спертися у скрутну хвилину, є Радянський Союз.

Згода про купони була непотрібною жертвою з боку турецького уряду. Сильно обтяживши державний бюджет Туреччини, і без того перенапружений, вона зовсім не сприяла припливу чужоземного капіталу, на який так сподівалися. Навпаки, чужоземний капітал використав послаблення фінансового стану Туреччини, щоб підштовхнути турецьке народне господарство ще до гострішої кризи. Чужоземні банки відкрили систематичний похід проти турецької валюти. Прикрі хитання курсу турецької ліри пробували пояснити кон'юнктурними моментами, між іншим, величезними закупівлями чужоземних товарів, що провели стамбульські оптові фірми восени 1929 року, напередодні нового митного тарифу. Тепер вже можна вважати задовершене, що так на стамбульській, як і на деяких європейських біржах мала місце ворожа інтервенція чужоземних банків, що працюють в Туреччині, які розвинули знижувальну кампанію проти турецької ліри. Турецький уряд вважав з метою боротьби проти валютної кризи організувати Державний Емісійний Банк. В зв'язку з цим знову виникли проєкти стабілізаційної позики. Але із промови голови турецького уряду Ісмет-паші під час перебування в Ангорі тов. Карахана видно, що турецькі владущі кола остаточно зрозуміли, що відступ від первісних позицій кемалізму щодо чужоземного капіталу потяг би Туреччину в безодню, як сказав турецький прем'єр, потяг би Туреччину до втрати економічної, а потім і політичної незалежності. Остаточно переконали турецьких державних діячів в тому переговори з англійськими фінансистами, що висунули цілковито імперіялістичні вимоги як передумову позики.

Ангорські демонстрації радянсько - турецької приязні і протокол, підписаний 17 грудня 1929 року не тільки свідчать про безнастанний розвиток політичного зближення поміж обома країнами, яке засновано на розумінні спільності їхніх інтересів щодо імперіялізму. Ці факти ще раз висовують конечну потребу поживлення й посилення економічного співробітництва. Під зростаючу і зміцнену радянсько - турецьку приязнь треба підвести відповідно могутню економічну підвалину. Соціалістична реконструкція нашого народного господарства, що сильно збільшує темп і перспективи розвою господарчої могутності Радянського Союзу, дає повну можливість побудувати перспективний план органічної участі радянської і особливо української промисловости в модернізації турецького сільського господарства, в розвитку турецької промисловости, залізничного, автомобільного і повітряного транспорту, в міських і портових будівництві, взагалі в зміцненні економічного опору нової Туреччини неминучому тискові імперіялізму. Знов же, беручи участь в піднесенні турецького народного господарства, особливо сприяючи розвитку і збільшенню товарности турецького сільського господарства, ми утворимо широку базу для турецького експорту до СРСР, для найширшого, найщільнішого економічного співробітництва поміж обома країнами, так само конче потрібного для спільних їхніх інтересів, як і тісне політичне зближення поміж ними.